

Aspecte ale influenței socialismului asupra lexicografiei românești reflectate în articolele de specialitate¹

ANA SABIE²

This study aims at bringing into discussion the influence of socialism on the lexicographic approaches as they are to be found in scientific articles published in some of the most important Romanian journals during 1948–1960. This period is characterized by a higher emergence of political changes that influenced the major aspects of life, culture, ideas, and lexicography as well. The Soviet Union was an important source for the Romanian culture on its way to socialism, in general, and then towards communism, in particular. Some principles that were borrowed/imitated from USSR led to an important growth of the scientific researches in many fields, in particular in lexicography because here there could have been witnessed first the most important changes that occurred after the World War II in Eastern Europe. A new era required new words, new dictionaries and new intercultural relations. These aspects are presented and structured here according to van Dijk's *ideological square*, by selecting a few examples for each type of action. There has been investigated a corpus of lexicographic studies that present a higher degree of ideological interference so that the main characteristics of socialism be obvious.

Key-words: *censorship, ideology, lexicography, newspeak, socialism*

¹ Această lucrare a fost sprijinită financiar în cadrul proiectului POSDRU/187/1.5/S/155397 cu titlul „Prin burse doctorale spre o nouă generație de cercetători de elită”, cofinanțat din Fondul Social European prin intermediul Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, 2007–2013.

² Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

Precizări

Studiul de față a fost realizat pe baza unui corpus de articole din domeniul lexicografiei, redactate în perioada imediat următoare instaurării republicii populare în România (1948–1960). Această perioadă se caracterizează printr-un număr ridicat de semnalări, în publicațiile de specialitate, ale influențelor socialiste de tip sovietic în cultura română, în diverse domenii. Este o perioadă în care majoritatea acțiunilor întreprinse de organismele statului urmăreau direcționarea societății către socialism, ca mișcare generală, și mai apoi către comunism. Prin „articol de specialitate” se înțelege aici acel tip de lucrare dedicată unei chestiuni legate de elaborarea dicționarelor, și nu neapărat articol științific cu toate însemnele caracteristice. Pot intra aici, deopotrivă, atât articole propriu-zise, cât și editoriale.

Preambul

Discursul ideologic (sau cel influențat de ideologie) a furnizat material adesea important în vederea realizării de studii și investigații cu rezultate de multe ori surprinzătoare. Caracterul său divers îl face susceptibil de a suscita interes încă ridicat din partea filologilor, lingviștilor, istoricilor, filosofilor, antropologilor ș.a.m.d. Ceea ce face ca discursul ideologic de tip totalitar să aibă parte de numeroase cercetări din diverse perspective este faptul că acest discurs este încă activ astăzi în anumite zone în lume, iar pentru România, cel puțin, se așteaptă un studiu amănunțit asupra influențelor pe care le-a exercitat ideologia comunistă asupra filologiei românești și a învățământului filologic de nivel superior. Anumite aspecte privitoare la această influență pot fi regăsite în articole semnate de Gheorghe Mihăilă, Mioara Avram sau Rodica Zafiu. După cum observă Teun Adrianus van Dijk (van Dijk 2005: 728) conceptul de ideologie este unul relativ vag, iar sensul său curent, preponderent negativ, se referă la ideile rigide și partizane manifestate de diverse categorii de indivizi. Acest

sens negativ este o creație a ultimei sute de ani, întrucât la Destutt de Tracy, francezul care a introdus acum două sute de ani termenul, aceste conotații lipseau. Această stare de fapt face ca discursul ideologic să fie privit adesea ca o marcă a opresiunii în regimurile dictatoriale. Caracterul său aproape standardizat este preluat de simpatizanți (și nu numai!) ca o dovadă a supunerii și a apropierei crezurilor vehiculate. Această practică a inoculării unor idei prin discurs este o modalitate de opresiune caracteristică ideologiilor de stânga. Karl Marx, după cum arată Simone Weil, a teoretizat un nou tip de opresiune ca organ al unei funcții cu caracter social:

Marx finally came to understand that you cannot abolish oppression so long as the causes which make it inevitable remain, and that these causes reside in the objective – that is to say material – conditions of the social system. He consequently elaborated a completely new conception of oppression, no longer considered as the usurpation of a privilege, but as the organ of a social function (Weil 2005: 55).

Modificările pe care ideologia le-a impus limbii pot fi percepute ca manifestare a opresiunii, în noua accepție pe care o dă Marx acestui termen. Astfel, intervențiile asupra limbii, materialiste în esență, uneori de coloratură orwelliană, erau necesare pentru ștergerea discrepanțelor existente între diferite categorii sociale, în tot acest plan socialist utopic de a-i face pe oameni egali. Lingviștilor, filologilor și lexicografilor li se încredințau sarcini asemănătoare apărătorilor patriei. Într-o scrisoare către Anatoli Vasilievici Lunacerski, revoluționar și jurnalist sovietic, Lenin afirma: „ce-ar fi să punem la această treabă [alcătuirea unui nou dicționar al limbii ruse – n.a.] 30 de oameni de știință dându-le o sarcină așa cum primesc ostașii armatei roșii?” (în Chereșeșiu 1953: 25). În aceste condiții ale implicării politicului în activitățile lexicografice, pot fi analizate diverse aspecte ale acestei imixtiuni, cu scopul de a urmări până unde s-a mers într-un domeniu filologic de bază cum e cel al lexicografiei.

Contextul cultural-istoric

După încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a urmărit sovietizarea țărilor Europei de Est prin preluarea controlului asupra armatei, în primul rând, și mai apoi asupra tuturor organismelor statului. Încă din 1944, în România s-a început, ca și în alte țări din estul Europei, complicatul proces al instaurării socialismului. De la dictatura camuflată în pluralism politic la stalinizare, de la destalinizare și până la naționalism-socialism sau ceaușism, influența ideologiei s-a manifestat în diverse forme și cu repercusiuni nocive uneori. Printre primele acțiuni cu caracter opresiv asupra culturii s-a numărat crearea unor indexuri în care apăreau menționate textele și autorii interziși. În 1948 a fost dat publicității primul catalog de acest gen, care conținea 1 843 de titluri de lucrări interzise, mai târziu acest număr ridicându-se la 10 000 (cf. Nițescu 1995: 148). În aceeași serie a pervertirii memoriei trecutului intră un fenomen apărut mai târziu, acela de recuperare selectivă a anumitor autori și lucrări. Nocive pentru cultura română au fost și alte practici, precum cenzura și proletcultismul, aceasta din urmă apărând ca o tendință de a vedea reminiscențe de precursorat românesc în anumite domenii ale cunoașterii. În ceea ce privește domeniul filologiei, printre primele măsuri cu caracter opresiv s-au numărat destituirea din învățământul superior a unor personalități importante din lingvistica românească, cum ar fi Alexandru Rosetti, Iorgu Jordan sau Alexandru Graur, admonestați că „nu au reușit să se lepede de influențele idealiste din lingvistica burgheză, la ale cărei școli s-au format” (Cheresteșiu 1953: 26) În ceea ce îi privește pe unii lingviști și filologi români, s-ar putea vorbi despre o adevărată *felix culpa*; anumitele concesii făcute partidului, blamabile de unii, nu au dus decât la menținerea pe scena vie a culturii a unor personalități de prim rang, care ar fi putut avea destinul nefericit al altor intelectuali care au refuzat colaborarea cu partidul. Tot astfel, acești lingviști au împiedicat un pericol iminent, și anume apariția mai multor pseudospecialiști profund politizați în institutele lingvistice din

țară. Încă din 1948 s-a trecut la desființarea revistelor lingvistice românești: „Bulletin linguistique”, „Langue et littérature”, „Dacoromania”, „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”. Acestor publicații de prestigiu le-au luat locul reviste precum: „Cum vorbim” (București, 1949), „Studii și cercetări lingvistice” (București, 1950), „Studii și cercetări științifice” (Iași și Cluj, 1950), „Limba română” (1952), „Limbă și literatură” (1955), publicații care au constituit sursa corpusului de studii asupra lexicografiei pentru realizarea studiului de față. Acesta este contextul în care au apărut în publicațiile de specialitate numeroase articole cu conținut explicit ideologic, alături, bineînțeles, de studii de profil, realizate în spiritul obișnuit până la acea dată.

„Să învățăm din experiența înaintată a Uniunii sovietice”

Din seria autorilor preluați pentru ideile care conveneau direcționării societății către socialism, în ceea ce privește studiile despre limbă – asupra cărora sovieticii s-au interesat în mod special – Nicolai Iakovlevici Marr și teoria monogenetică a limbii (pe care a modelat-o după principii marxiste) au avut parte de numeroase menționări în articolele de specialitate românești. Punctul de convergență al doctrinei sale cu socialismul era reprezentat de ideea potrivit căreia limbajul reflectă existența unor diferențe de clasă, o concepție în esență asemănătoare relativismului lingvistic al lui Whorf și Sapir. În 1950, teoriile lui Marr au început să fie contestate de Stalin sub pretext că erau neștiințifice. În acest context, Stalin se simte îndreptățit să facă lumină în problemele legate de limbă. Lucrarea sa, *Marxismul și problemele lingvisticii*³ din 1950, este intens citată și la noi, primind de fiecare dată calificativul „genială” și privită drept „singura cale justă de cercetare în domeniul limbii” (Brebănuș 1953: 24). Concepțiile lui Marr, și mai apoi ale lui Stalin, au influențat destinul lingvisticii

³ Conținutul acestei lucrări ne este necunoscut.

românești în sensul dorit de partidul unic. În ceea ce privește lexicografia, principalele obiective erau legate de nevoia acută pentru normare, prin studiul asupra limbii contemporane și modificarea limbii după noile realități socio-politice. Dicționarele începuseră să reprezinte „un instrument de luptă și de dezvoltare a societății” (Macrea 1957: 34). În articolele despre lexicografia sovietică, lingviștii români au salutat din start practici lexicografice străine uneori de direcția normală pe care ar trebui să o urmeze editarea de dicționare și nevoia de normare: „dispariția elementelor perimate”, „selecționarea cuvintelor după criteriul accesibilității lor”, „înlăturarea „lexicului învechit”, intenția de a menține „arhaismele justificate” și „înlăturarea cuvintelor [...] cu sensuri dușmănoase clasei muncitoare și cele obscene” (Macrea 1957: 3), „expresiile trivale și termenii de ațătare la ură națională și rasială; termenii din jargoanele de clasă ale burgheziei și moșierimii, care au oglindit gusturile specifice ale fostelor clase stăpânitoare și care nu fac parte din limba comună a poporului” (DLRLC 1955: XI). Mai târziu, analizând limba română la acea dată, Iorgu Iordan afirmă că din uzul limbii au dispărut anumiți termeni, chiar dacă nu trecuseră decât cinci ani de la declararea republicii populare și de la schimbările survenite de atunci⁴. Dintre cuvintele dispărute din vocabularul de bază, Iordan amintește: *plasă, județ, primar, consiliu comunal, prefect*, care au fost înlocuite de altele, precum: *raion, regiune, sfat popular, președinte al consiliului executiv al sfatului popular, Marea Adunare Națională*. Iordan chiar anticipă o eliminare totală din vocabularul fundamental a unor cuvinte (*domn / doamnă*) de coloratură exclusiv burgheză. Preluând exemplul lexicografiei sovietice, procesul de alcătuire a dicționarelor românești era necesar să se realizeze după aceleași principii:

Nu vor intra în dicționar cuvinte corupte, neobișnuite, suspecte, expresiile triviale, termenii din jargoanele de clasă ale burghezo-

⁴ Afirmăția marelui lingvist, precum și a altora, trebuie privită în termenii unei concesiї necesare.

moșierimii, grecismele învechite, franțuzismele, care nu au nimic comun cu limba poporului nostru (Macrea 1957: 27–28).

În legătură cu jargoanele, Dumitru Macrea preia opinia lui Stalin conform căreia acestea nu reprezintă decât „o adunătură de cuvinte care oglindesc gesturile specifice ale vârfurilor burgheziei” (Macrea 1957: 28), în vreme ce neologismele desemnează noile realități care reflectă schimbările socio-politice: *colhoz*, *brigadă*, *stahanovist*, *colectiv*, *plan cincinal*, *pionier*.

„Noi” versus „ei”

După cum arată Teun Adrianus van Dijk, procesul de instaurare a unei ideologii se realizează prin aplicarea unori strategii în esență maniheiste, de blamare a tuturor realizărilor antecesorilor, printr-un discurs bine-rău, corect-încorect, al cărui conținut de idei poate fi încadrat în așa-numitul *ideological square*, despre care vorbește lingvistul olandez, și care presupune: „Emphasize our good things / Emphasize their bad things / De-emphasize our bad things / De-emphasize their good things” (van Dijk 2005: 734). O observație similară realizează și Françoise Thom, care vede în întregul univers creat în jurul dictaturii „două tabere adverse și ireconciliabile” (Thom 2005: 48). Despre demersurile lexicografice anterioare se exprimă foarte clar Victor Chereșteșiu, într-un articol din 1953, în care realizează un scurt istoric al destinului dicționarilor românești realizate sub egida „defunctei academii”. Este amintit „monstruosul” dicționar latinist, dicționarul lui Hasdeu, precum și continuarea dicționarului de „cunoscutul reacționar” Sextil Pușcariu. Chereșteșiu este de părere că imposibilitatea Academiei de a redacta un dicționar a reprezentat o cauză a concepției diferite, manifestate la acea vreme, despre rolul științei, lipsa de interes a Academiei față de limbă și bogăția ei, dar și o cauză a lipsei ajutorului material din partea statului în elaborarea dicționarilor:

Acest lucru vădește, desigur, nu dragoste de popor și cultura lui. Mergând pe linia anticulturală și antinațională a regimului burghezo-moșieresc, în loc să ceară lingviștilor întocmirea unui dicționar al limbii contemporane, [...] vechea academie a pornit pe un drum fără sfârșit, transformând marele dicționar al limbii române într-o fantomă, ceea ce a făcut ca până azi poporul nostru să fie lipsit de un dicționar științific al limbii sale (Cheresteșiu 1953: 25).

Pentru antecesori, știința era elitistă și ruptă de oamenii de rând, toate demersurile academice socialiste încercând să pună capăt acestei situații, în domeniul științelor limbii prin reorganizarea institutelor de lingvistică și prin renunțarea la ideea de „dicționar-tezaur”. Pentru Victor Cheresteșiu, lingvistica sovietică poate stabili întotdeauna „ceea ce este «corect» și ceea ce este «incorect» în limbă” drept pentru care este „recomandată” lingviștilor români. Din aceeași serie a incompetențelor fostei academii⁵, în articolele citate se vorbește și despre anumite minusuri ale lexicografiei ca știință, precum și despre o foarte săracă terminologie și literatură de specialitate în domeniu. Se vorbește despre „confuzie și stagnare” (Dănilă 1952: 89), peste care se poate trece numai apelând la lucrările sovietice. Dicționarele de până în 1944 erau lipsite de simț practic și caracter normativ, mult prea încărcate cu citate din textele religioase: „Iată de ce se constată că, în loc ca Dicționarul să palpite de curentul vieții noi, ne dă miros de tămâie, izmă și fum de cădelniță” (Săvulescu 1952: 11). Partidul a știut întotdeauna să fructifice neajunsurile anterioarelor demersuri lexicografice. Într-adevăr, unele dicționare, cum ar fi cel latinist, au părut mai degrabă niște lucrări exclusiviste, pentru uzul unei categorii reduse de utilizatori. Într-un articol din 1959, Ion Coteanu salută intenția de a realiza un dicționar al limbii române contemporane cu implicarea mai multor categorii de specialiști (uneori cu ghilimele de rigoare):

⁵ În anumite situații, reproșurile erau fondate.

Matematicieni, fizicieni, biologi, specialiști în zoologie și botanică, medici, muzicieni, scriitori, critici literari și lingviști, specialiști în domeniile cele mai variate, muncitori din diversele sectoare ale industriei etc. s-au angajat la discutarea acestui dicționar (Coteanu 1959: 49).

Partidul s-a interesat întotdeauna de cultivarea maselor, dar cu scopul de a atenua din diferențele existente între anumite categorii sociale. În numele oamenilor muncii, se afirma că redactarea unui dicționar al limbii contemporane, apropiat de oamenii simpli, era așteptat de aproape un veac (Cheresteșiu 1953: 27).

Vulgarizare științifică. Limba de lemn

Activitățile lexicografice întreprinse sub influența ideologiei sovietice s-au realizat după principiile simplității și accesibilității. Lexicografii de atunci au manifestat atitudini paradoxale, întrucât simplul fapt al creării unui dicționar „pentru clasa muncitoare” ar fi presupus suficiente practici nesatisfăcătoare alcătuirii unui dicționar, mai ales sub auspiciile Academiei: „Fără să coborâm nivelul științific al acestui dicționar [*Dicționarul limbii române literare contemporane* – n.a.], el va trebui să fie accesibil maselor largi din țara noastră, al căror nivel se ridică din ce în ce în epoca revoluției noastre culturale” (Breban 1953: 30). În lucrarea sa *Limba și politică*, Rodica Zafiu arată cum este posibil ca anumite cuvinte care evocă realități interzise sau negate de dogmă să dispară (Zafiu 2007: 86–87). De exemplu, într-un articol apărut în publicația „Cum vorbim” se afirmă despre cuvântul *soldat* că acesta va dispărea în favoarea cuvântului *ostaș*, explicația fiind aceea că: „soldatul, anexă prețioasă a statului burghez, educat în spiritul vătămător al naturalismului, a tras în frații săi muncitori și țărani, a luat parte la războiul imperiilor contra Uniunii sovietice” (în Zafiu 2007: 88). Un alt exemplu de inoculare a urii față de dușmanul de clasă în oamenii simpli este cel al sintagmei *putred de bogat*, pentru care se propune o etimologie ciudată: *putred de bogat* este „o dovadă că oamenii prea bogați

lăsau bunurile materiale să putrezească, fiindcă voiau să le speculeze” (în Zafiu 2007: 87), această practică fiind posibilă doar într-un sistem economic precum cel capitalist.

Concluzii

Influența ideologiei asupra lexicografiei românești a reprezentat o realitate mai puțin benefică a schimbărilor sociale și politice apărute după cel de-Al Doilea Război Mondial. Principalele teze ideologice s-au reflectat direct sau camuflat în activitățile lexicografice întreprinse la noi, ducând la o pervertire a principiilor științifice și la rezultate uneori nesatisfăcătoare în plan academic. Chiar dacă în unele privințe se poate vorbi despre efecte benefice (creșterea interesului pentru studiul limbii și a cercetărilor în domeniu, sprijinul statului în elaborarea dicționarilor), nu trebuie ignorat faptul că toate acestea s-au realizat uneori în spirit zeflemitor față de realizările antecesorilor (deci pornind de la intenția de a submina autoritatea tradiției), dar și din interesul de a facilita accesul la cultură pentru toți. Această intenție ar fi fost una lăudabilă dacă schimbarea nu ar fi pornit de sus în jos; educarea în acest sens nu ar fi trebuit să se realizeze simplificând, diminuând sau înlesnind. Dacă articolele analizate prezintă uneori realitatea de pe poziții relativ distante, situația propriu-zisă, analizând dicționarele, este cea care dovedește cât de adânc a putut pătrunde ideologia în problemele legate de dinamica sensurilor, stabilirea importanței lor, precum și în ceea ce privește apariția sau dispariția unor cuvinte. Toate activitățile lexicografice întreprinse sub influența ideologiei au reprezentat primul pas către un sistematic „refuz al cretivityții” (Crețu 2010: 28) specific limbii ideologiei, o limbă care nu mai este activitate creatoare (εβργεια), ci produs finit (εργον), impus utilizatorilor săi.

Bibliografie

Izvoare și lucrări de referință

- DȘL: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997.
- DLRLC I: Academia Română, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, I, A–C, coord.: D. Macrea, București, Editura Academiei, 1955.

Literatură secundară

- CREȚU C., *Noua limbă de lemn a discursului politic*, în „Philologica Jassyensia”, VI, nr. 1 (11), p. 27–35, 2010.
- NIȚESCU M., *Sub zodia proletcultismului*, București, Humanitas, 1995.
- THOM F., *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, București, Humanitas, 2005.
- VAN DIJK T.A., *Politics, ideology and discourse*, în Keith Brown (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, second edition, Oxford, Elsevier, p. 728–740, 2005.
- WEIL S., *Oppression and Liberty*, translated by Arthur Wills and John Petrie, London/New York, Routledge, 2001.
- ZAFIU R., *Ideologie și mit în lingvistica românească*, în „Communication interculturelle et littérature”, 2 (6), p. 313–324, 2009.
- *Limbai și politică*, Editura Universității din București, 2007.

Corpus (surse)

- BREBAN V., *Problemele elaborării dicționarului limbii române literare contemporane în lumina învățaturii lui I.V. Stalin despre limbă și a experienței lexicografiei sovietice*, în „Limba română”, II, nr. 4, p. 24–35, 1953.
- CHERESTEȘIU V., *Despre lexicologie și lexicografie în lumina învățaturii staliniste despre limbă*, în „Limba română”, II, nr. 2, p. 22–28, 1953.
- COTEANU I., *Lexicografia și lexicologia românească după 23 August 1944*, în „Limba română”, VIII, nr. 4, p. 46–57, 1959.
- DĂNILĂ N., *Consfătuire asupra problemelor de lexicografie la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a URSS*, în „Limba română”, II, nr. 2, p. 88–93, 1953.

- IORDAN I., *Limba română actuală*, în „Limba română”, II, nr. 2, p. 31–36, 1953.
- MACREA D., *Lexicografia sovietică și influența ei asupra dezvoltării lexicografiei noastre actuale*, în „Limba română”, VI, nr. 6, p. 5–14, 1957.
- RUDEANU V., *Omonimele și practica lexicografică în discuția lingviștilor sovietici*, în „Limba română”, VIII, nr. 5, p. 61–71, 1959.
- SĂVULESCU T., *Cuvânt de deschidere* [la dezbaterile din iulie 1952 asupra noului dicționar al limbii române], în „Studii și cercetări lingvistice”, III, p. 8–13, 1952.